

JEZIK »DEKRETUMA« (1574) IVANA PERGOŠIĆA

Bilo bi, dakako, neobično očekivati da se u jednom kratkom predavanju riješi pitanje koje je u ovom naslovu naznačeno. To su pitanje već dosad pokušavali riješiti i rješavati naši vrhunski slavisti pa još ni danas mnoge stvari nisu jasne. Ja ću stoga samo pokušati upozoriti na neke aspekte ovog pitanja u svjetlu novih činjenica s jedne strane te nove sistematike nekih jezičnih pojava u samom »Dekretumu« Ivana Pergošića s druge strane.

Vjerojatno je vremenski najstariji i prvi podatak o tome kojim je jezikom pisao Ivan Pergošić bilješka koju je Stjepan Mlinarić 1837. stavio na primjerak »Dekretuma« koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Budimpešti a koji glasi:

»Spisatelj i prevoditelj ove knjige bi Medjumurec, ter kako se iz predgovora vidi, Nedelišćan. Protestant mogal je biti, što se od onoga vremena sumlji — a iz mnogih mjest pobožnost prevoditelja, bi ga katolikom svedočila. Svakako biše svetski, ni aldovnik; što se iz prostog podpisanja vidi — a nit ono barem vrême, od popov tulika pravd znanost nadjati se ima. Nekoja izrečenja kano »kotero« (: koje međjutim i u Medjmurju naprvo dojde:) i »prežegnal« pag. 93 (: kade Kitonić, čija bi ova knjiga popravljajuć napisa »blagoslovil«:) — itd. ovakova rekoh izrečenja sumljiti bi dala, da prevoditelj bi Korušec. — Onoga opet izrečenja, kano »pernja, peruš, fortel«, itd. mogla bi nas u verovanje napeljati, da on Magjar bi — obodvoje se najbolje raztumači vzevši ga za Medjmurca«.

Dakle, Stjepan Mlinarić misli da jezik Ivana Pergošića predstavlja međumurski dijalekt. Suponirani slovenizmi i neki hungarizmi, po mišljenju Stjepana Mlinarića, najbolje se uklapaju u tvrdnju o tome da je to međumurski govor, jer je Međumurje okruženo Slovenijom i Mađarskom pa je ovakav utjecaj posve prirodna pojava.

Novo je gledanje na pitanje jezika u »Dekretumu« Ivana Pergošića izneseno prilikom kritičkog izdanja »Dekretuma« što ga je objavio Karel Kadlec 1909. i uz koje je izdanje priloženo »objašnjenje« jezika Ivana Pergošića iz pera Jurja Polivke. Prije svega je tu mišljenje priređivača Karla Kadleca koji u predgovoru kaže: »Pergošićev prevod je u isto doba i književni spomenik, čija se važnost ističe i u pogledu jezika. Jezik, kojim je pisan, veoma je zanimljiv i pruža pregled ne samo književnog jezika Međumurja i gornje Slavonije u XVI stoljeću, već i pregled narodnog jezika« (p. II). Dakle, po mišljenju Kadlečevu radi se o međumurskom dijalektu. On na strani XXIX svoje radnje dodaje i ovo, u vezi s time što je u zagrebačkom primjerku »De-

kretuma« opazio »mnogobrojne varijante« u odnosu na budimpeštanski primjerak: »Štampana knjiga, ali u dve redakcije! Pa kaka su to varijanti? Jedan tekst činio mi se više kajkavski, drugi opet štokavski, ali ipak ne potpuno. A što je bilo najzanimljivije jedan i isti tekst, koji sam smatrao više kajkavski, prelazi na jedanput u štokavštinu, i obrnuto.« Stoga Kadlec kategorički tvrdi i ovo (p. XXXV): »Varijante u oba teksta (ali delimično i u trećem tekstu) objašnjujemo time što je prevodilac za štampanje svoje knjige uredio jedan deo egzemplara više na kajkavski, a drugi deo opet više na štokavski način, ma da nedosledno, pa je docnije, iz nepoznatih razloga, prešao u egzemplaru više kajkavskom u štokavštinu, i obrnuto.«

Tu se pojavljuje mišljenje da se radi o štokaviziranju jednog dijela naklade »Dekretuma«, a s time u vezi i pitanje jezika kojim je govorio Ivan Pergošić. Stoga, Juraj Polivka u svom prikazu jezika »Dekretuma« sve slučajeve odstupanja od kajkavskoga stavlja pod »štokavski« (v. naročito strane LXIV—LXXV). Tako je nastala zabuna u vezi s pitanjem jezika kojim je govorio Ivan Pergošić. Dok se prije mislilo da je, budući da je djelo tiskano u Međumurju u Nedelišću, jezik tog djela kajkavski dijalekt iz Međumurja, pojavom »štokavizacije« u jednom dijelu naklade nastalo je pitanje o eventualnom štokavskom porijeklu Ivana Pergošića. Stoga se Franjo Fancev dao na posao da istraži porijeklo Ivana Pergošića u vezi s njegovim prezimenom. Pronašao je da se 1481. spominje *Georgius Pergasych* (*Monumenta historica civitatis Zagrabiae* 11,255) i 1496. *Georgius Pergossyeh de Mikulincz* (dotada neobjavljena isprava u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, *Iuridica* I, 71) i na osnovi toga zaključio da je Ivan Pergošić rodom iz kajkavske Hrvatske i da je rodom »iz Varaždina ili iz najbliže okolice Varaždina«, a ovo posljednje je zaključio na osnovi činjenice da je on »svoju sestru Agatu udao za varaždinskog građanina Blaža Šipraka« (objavljeno na njemačkom jeziku u *Archiv für slavische Philologie* 31—33, 1910—1912 i 34, 1914, strana 475). Da bi potkrijepio svoju tvrdnju o neštokavskom porijeklu Ivana Pergošića, Fancev navodi i to da je *ie* kao refleks dugog jata značajka pravih kajkavskih pisaca 16. st. (Vramca) i kajkavskog dijalekta (*Krapinski protokoli*) (cf. Fancev, *Archiv für slavische Philologie* 31, 379—381).

Godine 1937. javljaju se dva rada koja tretiraju pitanje jezika Ivana Pergošića i njegova »Dekretuma«. Prije svega tu je rad Stjepana Ivšića *Osnovna kajkavska akcentuacija u Pergošića* (1574), objavljen u *Zborniku A. Belića* (Beograd, 1937). Stjepan Ivšić, koji je na terenu proučavao čitavu situaciju na kajkavskom području, prije svega pristaje uz Fanceva da *ie* kao refleks dugog jata u Pergošića nije štokavska pojava. S druge strane u Pergošićevu jeziku otkriva u refleksu *kratki jat > e*, *dugi jat > ie* a u bilježenju *pobiegel*, *pobegli*, *pobiegne* kajkavsku metatoniju tipa *pobēgel*, *pobēgli*, *pobēgne*. Stoga navedene primjere iz Pergošića čita kao *pobiēgel*, *pobēgli*, *pobiēgne*, a govor Pergošićev stavlja u I, 1 grupu kajkavskih govora, tj. u zagorsko-međumursku grupu gdje takvih refleksa ima.

Paralelno je iste godine objavio Radomir Aleksić svoje *Priloge istoriji kajkavskog dijalekta* (objavljeni su u *Južnoslovenskom filologu* 16, 1937, 1—98). Uključujući pitanje Pergošićeva jezika u širi kontekst porijekla kajkavskog

jezika, Aleksić daje svestranu analizu Pergošićeva jezika i pokušava objasniti zagonetku koja leži u tome što je »Dekretum« objavljen u dvije, odnosno tri redakcije. Konstatira da je Pergošićev »Dekretum« prvotno napisan u redakciji koju imamo u tekstu iza 51. titula (prva kajkavska redakcija) i da je tekst koji se nalazi prije tog titula naknadno mijenjan tako da u tom dijelu imamo jednu redakciju na manje kajkavskom govoru (druga kajkavska redakcija) i jednu redakciju na ikavskom govoru. Naročito je zanimljivo pitanje redigiranja druge kajkavske redakcije. Aleksić zapaža da je mijenjano *listor* u *neveč*, *jošče* u *išče*, *ili* u *ali*, *jer* u *ar*, *jur* u *vre*, lok. sing. na *-u* (*poslu*, *orsagu*) u lok. sing. na *-e* (*vu dekretome*, *vu orsage*), glagoli na *-ovati* u glagole na *-uvati* (*poštuvati*, *imenuvati*, *nasleduvati*). Aleksić ipak zaključuje da druga kajkavska redakcija nema »nijedne osobine za koju bi se moglo reći da je u govoru Pergošićevu nije imalo, jer kad u III ima i *ar* pored *jer*, *ali* pored *ili*, *išče* pored *jošče* itd., onda je to sasvim pouzdan dokaz da je i tih osobina, tj. *ar*, *ali*, *išče* itd. u Pergošićevu govoru bilo...« (cf. *Južnoslovenski filolog* 16, 78). Za ovu drugu kajkavsku redakciju bi se moglo misliti da se radi o nekoj vrsti približavanja kajkavskoj koine, ali je ipak i kod tog približavanja ostavljena kajkavska diftongacija za dugi jat. U ikavskoj redakciji postoji *a* za poluglas (*pa* i *dien* daje *dan*), za kratki jat *i*, za dugi jat *i* (prema *ie* za dugi jat u obje kajkavske redakcije), *koji* za *koteri*, *va* za *vu*, *crikva*, *crikveni* za *cirkeveni*, *gdo* za *što* »quis«, *nigdor* za *ništo* »nitko«, *kadi* za *gde*. Kod ovog ikaviziranja jednom se vrši mehaničko prebacivanje tipa *ljubezen* u *ljubezan*, *diekel* u *diekal*, *striegal* u *striegal*, ali je vršena i leksička izmjena tipa *ljubezen* u *ljubav*, *diekel* u *devojka* (cf. *Južnoslovenski filolog* 16, 10, 11, 15). Da se radi o naknadnom mehaničkom ikaviziranju, dokazuju upravo slučajevi *striegal* i *diekal* gdje je zabunom ostavljena kajkavska diftongacija dugoga jata.

Čini se dakle da je u toku tiskanja djela bilo odlučeno da se djelo objavi u dvije redakcije, od kojih bi jedna bila namijenjena za kajkavce, a druga za ikavce. U toku tog mukotrpnoga posla dogodilo se nešto što je utjecalo na odluku da se odustane od redigiranja djela do kraja na tim principima i da se djelo izda samo u dvije redakcije, ali ipak tako da tekst iza 51. titula ostane neizmijenjen za oba izdanja. Ako usporedimo odnos promijenjenog i nepromijenjenoga teksta (strana 236 prema 54 strane u Kadlečevu izdanju, tj. jedna četvrtina prema tri četvrtine), moramo zaključiti da je do te odluke došlo vrlo brzo i dosta naglo. Niže ćemo govoriti o tome kako zamišljamo situaciju unutar koje je došlo do tako naglog odustajanja od redigiranja djela u ikavskoj redakciji.

Godine 1969. Krešimir Georgijević u svojoj monografiji *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni* (Zagreb, 1969) u vezi s više varijanata u »Dekretumu« smatra da je Pergošić htio da mu jezik bude razumljiv i tamo gdje se ne govori kajkavski »pa je uz pomoć kojeg izbjeglice sa štokavske teritorije pokušao da svom prijevodu u posljednji čas da i štokavski izgled« (strana 48).

Godine 1972. Zvonimir Junković u *Radu ŽAZU* 363 u monografiji *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskog dijalekta* osvvrće se i na jezik Ivana Pergošića, a s time u vezi i na zaključke Radomira Aleksića o tom jeziku.

u našoj književnoj historiji u novije vrijeme zove *jezikom ozaljskoga kruga* (cf. Josip Vončina, *Ozaljski jezično-književni krug*, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 10, 1968, 195–205). Glavne su značajke te redakcije za »Hrvate« a za *poluglas, dugi i kratki jat > i*, Pergošićev *što* »quis« prelazi u *gdo*. Pogrešno se ova redakcija naziva štokavskom jer nas ovakva terminologija zavodi u bludnju. Ovakva terminologija navodi autore (cf. Aleksić, *Južnoslovenski filolog* 16, 16, 26) da se čude zašto je kod štokaviziranja diftong *ie* koji je formalno štokavska pojava pretvaran u *i* te zašto je *što*, doduše u značenju »quis«, mijenjano u *gdo*, pa zaključuju da je Pergošiću štokavski dijalekt bio tuđ. Za Pergošića je, odnosno za njegova pomagača, *ie* za *dugi jat* predstavljao, ako hoćemo, kajkavizam ili čak hiperkajkavizam (u odnosu na kajkavske govore koji nemaju diftongacije) pa ga je morao obraćati na ikavski ako je htio dobiti *ikavski hrvatski* tekst. A što se tiče oblika *što* »quis« i *ništor* za »nitko«, koje je mijenjano u *gdo* i *nigdor* (u ovom slučaju Aleksić izričito veli: »... to jasno pokazuje da je Pergošiću štokavski dijalekt bio tuđ, jer inače ne znam zašto bi on mesto *što*... pisao *gdo*« (cf. *Južnoslovenski filolog* 16, 26), to su također oblici koji su i u protestantskoj književnosti obični (tu imamo od *ksto > kto, tko, gdo*, dakako nema *što* »quis«, a imamo i *nitkor, nitkore, nigdor, nigdore, nigdo*, cf. Fancev, *Rad JAZU* 214, 20, 98). U ikavskoj se redakciji dosljedno mijenjao i *kaj, kaj bi, kaj je, zakaj* u *što, što bi, što je, zašto*, a to je opet u sistemu protestantske književnosti (cf. Fancev, *Rad JAZU* 214, 20, 98). Možemo stoga zaključiti da je onaj koji je izvodio ikavizaciju teksta Pergošićeva prvotnog kajkavskog teksta dobro poznao ikavske govore ikavske prekosavske Hrvatske i govore kojima se pisalo u protestantskoj književnosti kad je tako dobro izvodio ikavizaciju prvotno kajkavskoga Pergošićeva teksta. Slučajne omaške u ikavskoj redakciji nisu dakako dokaz da je to ikaviziranje izvodio kajkavac, odnosno sam Pergošić kako misli Junković. To jedino dokazuje da je ikavska redakcija vršena na kajkavskoj osnovi, najvjerojatnije za vrijeme tiska. Mislim da neću pogriješiti ako ustvrdim da tu ikavizaciju nije izveo sam Pergošić nego netko tko je odlično poznao hrvatske ikavske govore i hrvatske protestantske tekstove. Najvjerojatnije je dakako da je to bio neki ikavac, ili s terena Južne Hrvatske ili iz kruga pristalica protestantizma onoga doba.

3. Pitanje treće redakcije, odnosno druge kajkavske redakcije koja bi se mogla uvjetno nazvati kajkavska koine-redakcija, a o kojoj naširoko govori Aleksić, nije lako riješiti. Ona je paralelno vršena s ikavizacijom osnovnog teksta a i sam Aleksić tvrdi da u toj trećoj redakciji nema elemenata kojih nema i u prvoj kajkavskoj redakciji, tj. u tekstu iza 51. titula. U toj drugoj kajkavskoj redakciji je dosljednije provedeno *neveč* za *listor*, *vre* za *jur*, *išče* za *jošče*, *ali* za *ili*, *ar* za *jer*, i sl. Ja tumačim postanak ove druge kajkavske redakcije na slijedeći način: Pergošić u posveti knjige Zrinskomu zagonetno veli doslovno i ovo »prijeh ta mal trud da od Verbeci Ištvana Decretom... na slovienski jezik *koliko sam ga mogal razmeti* ispišem«. Ovdje izlazi kao da bi Pergošić sam kazao da on nije savršeni znalac »slovienskoga« jezika. Čini mi se da se upravo radi o tome da je Pergošić bio svjestan da njegov jezik koji imamo u tekstu iza 51. titula odudara od kajkavskog jezika koji se javlja kao neka koine na ostalom kajkavskom terenu. To bi po mom mišljenju bio

upravo jezik koji je Pergošić mogao čuti u okolici Zagreba ili u samom Zagrebu gdje je, kao što se zna, Pergošić neko vrijeme bio i rektor škole (1564), a gdje se govorilo *vre za jur, išče za jošče, ali za ili* i sl. kao što izlazi iz Habdeliceva jezika (cf. Aleksić, *fužnoslovenski filolog* 16, 1937, 24). Stoga je on na osnovi tog uvjerenja počeo vršiti tu treću redakciju svoga teksta, odnosno drugu kajkavsku redakciju gdje upravo nema tih netipičnih kajkavskih riječi. Začudo je ipak da i u toj trećoj redakciji, odnosno u drugoj kajkavskoj redakciji ostavlja kajkavsku diftongaciju jata (primjere vidi u Aleksića, *fužnoslovenski filolog* 16, 17–28). S time u vezi smatram pitanje druge kajkavske redakcije otvorenim. Neugodno je osim toga to što je ta druga kajkavska redakcija izvršena na malom dijelu teksta i što se jezični elementi o kojima je riječ susreću i u prvoj kajkavskoj redakciji.

4. Na pitanje kako je došlo do toga da je posao redigiranja ikavske redakcije prekinut, teško je odgovoriti. Nešto svjetla baca sada otkriveno porijeklo Ivana Pergošića. Pergošići su predijalci zagrebačkih biskupa i kao takvi nalaze se u određenoj zavisnosti o svojim gospodarima. Stoga nije isključeno da je došlo do neke intervencije od strane zagrebačkoga biskupa Jurja Draškovića koji je poznat kao pobornik protureformacije i koji je upravo u godini kada se tiska »Dekretum« Ivana Pergošića u Nedelišću, imao kao ban odlučujuću ulogu u povijesti hrvatske seljačke bune godine 1573. Na listini iz 1521, koju smo gore citirali, nalazi se vlastoručna potvrda predijalskog statusa Pergošićima od strane samoga Jurja Draškovića iz godine 1568 (ban je postao 1566). Kada je godine 1573. u mjesecu siječnju (28. 1. 1573) planuo seljački ustanak Matije Gupca, vjerojatno je i pritisak na sve što je protestantsko pojačan. Poznato je da je Pergošić u svojoj latinski pisanoj knjizi *Praefationes et epistolae dedicatariae* (objavljeno 1587) izričito napisao da knjigu neće prevesti »in domesticam linguam« da ne bi doživio istu nezahvalnost koju je doživio prijevodom »Dekretuma«. S druge strane Blaž Škrinjarčić iste godine 1587. u djelu *De agno paschali* odlučno ustaje protiv kalvina i njihovog »error«-a u vezi s pričešću pa je najvjerojatnije da je porijeklo denigracije Pergošića i njegova »Dekretuma« upravo na liniji odnosa katolicizam – protestantizam. Svakako u kompleks denigracije Pergošića, a s time u vezi i u pitanje užurbanog rada na izdavanju »Dekretuma«, odnosno u pitanje nagloga prekida rada na ikavizaciji djela, ulazi i sam Pergošićev hvaljenik Juraj Zrinski (1549–1603) za koga se u novije doba dokazalo da barem jedno vrijeme nije bio naklonjen katolicizmu i da je čak zlostavljao i dao pljačkati pavline u Čakovcu (premda se kasnije dao i pokopati u njihovoj crkvi u Čakovcu, cf. L. Hadrovics, *Verschollene kajkavisch-protestantische Druckwerke, Wiener slavistisches Jahrbuch* 21, 1975, 75–76, 82–84). Ako sada povežemo s jedne strane predijalsku ovisnost Pergošića prema zagrebačkom biskupu, a s druge strane očitu protestantsku situaciju u vezi sa Zrinskim i tiskarom Rudolfom Hoffhalterom za kog se zna da je bio protestant, onda nećemo biti daleko od istine ako ustvrdimo da je i porijeklo denigracije Ivana Pergošića i uzrok nagloga prekida tiskanja ikavske redakcije u vezi s borbom koja se upravo kada je izdavan »Dekretum« vodila u Hrvatskoj između protestanata i pristaša protureformacije. Na sve ovo mogla je djelovati i sama seljačka buna 1573. godine. Zna se da su i Vramec i Per-

gošić bili kritizirani što objavljuju djela na narodnom jeziku a ne na ezoteričnom latinskom jeziku. Ako se u to doba objavljivanje djela na narodnom jeziku povezalos djelovanjem pučkih spisa na narodne mase, odnosno na one koji su ih vodili, onda je evidentno da je moglo doći do intervencije sa strane katoličkih svećenika i samoga biskupa i zbog tih razloga, tj. zbog lošeg utjecaja djela na narodnom jeziku na puk. O tome da su Vramec i Pergošić naišli na oštru kritiku zbog toga što su svoja djela objavljivali na kajkavskom, »na jeziku dostupnom i bliskom puku« a ne na latinskom, posebno ističe i Olga Šojat u svojem prikazivanju kajkavske književnosti 17. stoljeća (cf. O. Šojat, *Kaj* 9–10, 1975, 14, 60).

Zaključak:

1. Pergošićev osnovni jezik bio bi jezik koji se nalazi u »Dekretumu« iza 51. titula. Osnovna značajka tog jezika bila bi kajkavska diftongacija dugog jata koja se stoga javlja i u drugoj kajkavskoj redakciji. U osnovi tog govora bio bi jedan moslavački dijalekt. Da su na taj dijalekt, precrtan u Pergošićev tekst, mogle djelovati i druge dijalektalne crte, više je nego sigurno. Uz *ie* kao refleks dugog jata, tu bi bio i refleks *u* za *o* i *l* kao i *d* umjesto *j*.

2. Ikavska redakcija »Dekretuma« odraz je želje da se dade i tekst za prekosavske Hrvate i za one Hrvate koji su se navikli čitati ikavske tekstove koje su izdavali Hrvati protestanti Pergošićeva vremena. Želi se dati tekst kojim bi se mogli služiti svi Hrvati s tadanjeg zrinško-frankopanskog upravnoga područja: i ikavci i kajkavci.

3. Druga kajkavska redakcija ide za tim da se stvori kajkavska koine za koju se Pergošić zalaže na osnovi iskustva kretajući se kao književnik i pravnik po tadanjoj Hrvatskoj. Da se kretao na liniji Čazma — Varaždin — Zagreb, to znamo. Mnoge je stvari mogao saznati i na osnovi čitanja i razgovora. Budući da je do prekida ikavske i druge kajkavske redakcije naglo došlo, ne možemo odgovoriti na pitanje da li je Pergošić čitavo djelo kanio redigirati samo u liku druge kajkavske redakcije, tj. i tekst koji se nalazi za 51. titula.

4. Do prekida posla na priređivanju ikavske i druge kajkavske redakcije došlo je najvjerojatnije zbog političke situacije, s jedne strane zbog intervencije duhovnog staleža na Pergošića koji je član obitelji koja je kao predijalska obitelj ovisna o zagrebačkim biskupima, a s druge strane zbog pojačanog rada protiv protestanata čiji se rad poslije seljačke bune 1573. godine gleda u drugom i jače negativnom svjetlu. Stanovitu ulogu u tom kontekstu igra i sama činjenica da je djelo posvećeno Jurju Zrinskomu koji je zaštitnik protestanata u to vrijeme*.

* Pitanjem prekida redigiranja »Dekretuma« na drugim dvjema redakcijama iza 51. glave bavi se autor i u članku »Ivan Pergošić kao Varaždinac« (u radovima sa znanstvenog skupa u Varaždinu, 1981): povezuje taj prekid s činjenicom da se u glavi 51. govori o nasljeđivanju plemićkog statusa u slučaju kad se žena uda za neplemića. Prabaka Pergošićeva Lucija Pergošić bila je plemkinja predijalskog statusa, ali Pergošić ne može biti plemić ako mu je otac neplemić (plemstvo predijalskog statusa traži se za Pergošiće od 1501. pa sve do 1568. po ženskoj liniji).

5. U budućnosti bi trebalo:

a) prirediti novo kritičko izdanje »Dekretuma« i, eventualno, reprint — izdanje djela.

b) biblioteknički proučiti svaki sačuvani primjerak »Dekretuma« i osvjetliti činjenicu da nijedan primjerak nije isti, odnosno kako je knjigoveža sastavljao primjerke i zbog čega je došlo do takva jedinstvenog izdanja u čitavoj hrvatskoj književnosti.

c) načiniti karte izoglosa za sve kajkavske pojave koje se javljaju u »Dekretumu« da bismo i s pomoću lingvističke geografije mogli osvjetliti i eventualno u glavnim crtama potvrditi ono što smo kazali u ovom predavanju.